

Magad uram . . . !

Tulceából Bukarestbe utazó fülketársam jóhiszemű kérdése, miszerint magyar nyelvű lap újságírója lévén, netántán Romániában született, külföldre szakadt hazánkfia lennék-e, enyhén szólva meglepetésként ért, hirtelenjében azt hiszem, hogy az előzékeny, csendes szavú technikus tréfál; nehezen tudom elképzelni, hogy valaki, harminc év körüli fiatalember ne tudná, hogy országunkban jó néhány magyar, német, szerb és más nyelvű újság meg folyóirat jelenik meg. Aztán csillapodik bosszúságom, mert eszembe jut, miképpen minősítette szakmabeli, kolléga, ma az egyik nagy fővárosi hetilap sokat közlő főmunkatársa — akkor még névtelen slapaj —, mintegy tíz évvel ezelőtt, közös sajtószemináriumunkon a dolgozatomban idézett *Korunk*-tanulmányt külföldi szerző külföldi folyóiratban megjelent írásának. Hogy ez nem jellemző? Tudom nagyon jól, hiszen hozzászólására aradi születésű román, ifjúsági napilapunknál dolgozó kolléga vágott vissza, ám meglepetésem múltával azon kezdek morfondírozni, hogy néhány — tankönyvben, újságban, politikai dokumentumban olvasható — elvi, legáltalánosabb értékű megfogalmazáson kívül egyáltalán mit tud, mit tudhat rólunk az átlagos, nem erdélyi születésű, neveltetésű, illetőségű, a sajtón, a művelődési élet különféle szféráin kívül eső román honfitársunk, s kénytelen vagyok rájönni, hogy elég keveset. *A romániai magyar nemzetiség* című kötetet most kapcsoljuk ki elemzésünk hatásköréből, ez a munka alig pár hónapja jelent meg a könyvesboltokban, román nyelvű kiadása még nem gyakorolhatótt kellő hatást a köztudatra, emellett főként a jelenre összpontosító volta miatt a kialakított kép nem lehet teljes; mondjuk inkább ki, hogy megjelenése előtt főként alkalmi, szórványos adatok tájékoztatták a nem magyar ajkú hazai olvasót nemzetiségi valóságunkról. Hogy ennek milyen következményei voltak és vannak; azt nem részletezem, itt most nem utalok másra, csak azokra a bírálatokra, amelyek román nyelvű irodalmi kislexikonjainkat, enciklopédiáinkat illették hazai magyar vonatkozású adataik pontatlanságaiért, vagy amelyek a hazai román nyelvű művelődéstörténeti, tudomány- és technikatörténeti kiadványokat érintették — legutóbb például Bodó Barna *A Hét* 9. számában — okkal és joggal, csakhogy a dolog nem éppen ilyen egyszerű, mert mindenekelőtt, még a magyarul olvasó román kutató is meglehetősen nehezen tudja megszerezni-összszedevadászni egy-egy fontosabb szakterület minden hazai — romániai magyar — vonatkozású adatát, összefoglaló, korszerű szemléletű alapmunkáink megiratlansága miatt.

Érveljek példákkal? Köztudott, hogy nincs összefoglaló, kimerítő romániai magyar irodalomtörténetünk, mi több, közkézen forgó, általános magyar irodalomtörténetünk sincs. Hogy elvi kérdések tisztázatlanok ezzel kapcsolatban, az lehet az irodalomtörténezek belső ügye; a nagyközönségnek viszont szüksége van egy irodalomtörténeti kézikönyvre, ha másért nem, azért, hogy időnként felfrissíthesse azt, amit az általános iskolában vagy a líceumban tanult anyanyelvre irodalmáról. Az pedig, hogy nincs összefoglaló, teljes értékű kézikönyvünk, mit kézikönyvünk, vázlatunk bár, a romániai magyar irodalomról — a Sóni-kötet egyetemi tankönyv, a Kántor-Láng csak az 1945–1970 közötti időszak irodalmát elemzi —, gyakorlatilag hazai magyar irodalomtörténeti kutatásunk szégyene, még akkor is, ha „fontolgtatva haladók” véleménye szerint előbb a megfelelő elemunkálatokat kell elvégezni. Hatvanvalahány év alatt volt idő elemunkálatokra!

Ugyanígy tájékozatlan nagyközönségünk nemzetiségtörténetünk fontosabb csomópontjairól. Bányai László kötete vázlat, többi történezsűnk örvendetesen szaporodó kötetei megannyi téglá a nagy történelemkönyvhöz. Azt hiszem, nem csál az emlékezetem, amikor arra emlékezem, hogy a legfelső pártvezetőség határozata mintegy tíz évvel ezelőtt nemzetiségtörténeti alapkönyv megjelentetését írta elő. Hol van ez a kötet?

Irodalmi lexikonunk első kötete gyakorlatilag megteremtette a zsinórmértékül szolgáló adattár egyik lehetséges prototípusát. Ez azonban vajmi kevés, ugyanis

történeti-szinkrón munkákban lenne szükséges összefoglalni művelődéstörténetünk és művészettörténetünk legfontosabb adatait, hiszen például festészetben, szobrászatban, építészetben, színjátszásban, zenében, táncban egyaránt elég sok eredeti telt ki a romániai magyarság szellemi képességeiből az elmúlt évszázadok folyamán, s tudományosságban sem kell szégyenkezniünk a hazai németiség, szerbesség vagy akármelyik más nemzetiség megvalósításaihoz képest. Mindezekről azonban nincs tényszerű, tárgyyszerű összefoglalásunk, olyan kézikönyvünk, amelyet az érdeklődő egyáltalán kézbe vehet. Hogy nincsenek előmunkálataink, az igaz, ám szörványadatot épp eleget közöltek szakembereink, s ideje lenne a szintézisnek.

Mint ahogy — bár húszegynéhány könyv jelent meg 10 év alatt a romániai magyar nemzetiség néprajzáról — ideje lenne egy tárgyi és szellemi néprajzunkat felvázoló kötetet is megjelentetni, mert pillanatnyilag akár kerámiánkról, akár népviseletünkről, akár népköltészetünkről érdeklődik a hazai magyar vagy román átlagolvasó, csak egy-részletről kaphat képet, nem beszélve fontos területek fehér foltjairól. Tessék megnézni például, hogy hazai magyar népviseleteink közül mit — és miként — tart számon a hazai népviseletekről megjelent egyébként színvonalas román szakkönyv!

Ezek mellett természetesen még jó néhány területen férne ránk összefoglaló munka, de ezeket fel se sorolom, hiszen a mentegetőzés úgyszólván a már untig ismert „nincsenek előmunkálatok” lenne a szaktudományok képviselői részéről. Tudom, igazuk van, valóban számos szakterületen nem íródtak még meg a kérdéseket a legapróbb részletekig tisztázó rész tanulmányok. De tegyük a kezünket a szívünkre, sok mindent ilyen rész tanulmányok nélkül is megírhattunk volna már eddig, és még mindig értékeesebb boldogult Jordáky Lajos filmtörténetünk kezdeteivel foglalkozó, tévedéseket is tartalmazó könyve, mint a bírálók — fanyalgók — nem létező tévedésmentes nagy műve! Színháztörténetünkhöz bőségesen van adat és előtanulmány, miért nem született még meg mind a mai napig a romániai magyar nyelvű színjátszás akár csak vázlatos története?

Tudom, hogy így, indulatosan egymás alá írva a dolgokat, vagdalkozásnak tűnik, amit állítok, de nem kis mértékben magunk is felelősek vagyunk azért például, hogy a hazai román közvélemény tájékoztatlan számos, történetünkre, jelenünkre, az ország anyagi és szellemi kincsestárához való hozzájárulásunkra vonatkozó ténnyel kapcsolatosan. Helytelen lenne arra hagyatkoznunk, hogy a román szakemberek általában ismerik a magyar nyelvet, meg mindazt, amit hazai magyar nyelvű sajtónk és könyvkiadásunk szakterületeiről közlések. Egyre kevesebben vannak a Constantin Daicoviciu akadémiához hasonlóan, magyarul anyanyelvű szinten beszélő tudósok, a Barbu Vasile vagy Virgil Salvanu mérnökhöz hasonló, románul és magyarul olvasó, író, közlő szakemberek. Egy nem erdélyi születésű, magyarul nem tudó irodalomtörténész például legfeljebb a román sajtóban közzétett fordításokból szerezhet tudomást arról, hogy ki kicsoda a hazai magyar irodalomban, s a fordítások mennyiségét korántsem mindig az irodalmi érték határozza meg! Ha tehát azt akarjuk, hogy objektív és pontos adatok álljanak minden román ajkú, magyarul nem tudó érdeklődő rendelkezésére, amikor az valamilyen velünk kapcsolatos kérdést akar tanulmányozni, akkor nekünk kell előállítanunk azokat a munkaeszközöket, amelyeket célja eléréséhez használna. Hogy ez öndicséret lenne? Vagyunk mi már annyira objektívek magunkkal kapcsolatban, hogy megtaláljuk a kellő mértéket, mikor egy-egy szellemi vagy anyagi teljesítményünkről tájékoztatunk másokat. Bizonyosság erre az, hogy milyen szép-irodalmi műveket fordítunk le hazai irodalmunk terméséből román nyelvre: a jónak is a legjavát. Nos, ugyanezt kellene tennünk — egyelőre jórészt megíratlan — monografikus vagy összefoglaló jellegű kézikönyveinkkel is: ideje lenne megjelentetni románul egy magyar irodalomtörténetet, amelyben kellő terjedelmet kaphatna a romániai magyar irodalom — kevés kommentár, sok és főképpen pontos adat közlése egy ilyen könyv feladata —, a német nemzetiség történetéhez hasonlóan időszzerű lenne egy, az eddigieknél pontosabb, kimerítőbb nemzetiség-történet megjelentetése, ugyanígy időszzerű lenne egy-egy magyar vonatkozású művelődéstörténeti, művészettörténeti és néprajzi kézikönyv kiadása román nyelven. Főleg a néprajzi kötet megjelentetése sürgető, ugyanis a román néprajzi irodalom mostanában megjelentő alapkönyvei kevés és némelykor pontatlan magyar vonatkozású adatot közölnek, épp a hazai kutatások összefoglalóinak nem létezése következtében.

Egyébként nyelvünk nem ismerése terén is vannak olyan feladatok, amelyek rajtunk múlnak: ha román—magyar szótárunk már négyféle is van, nagyszótár, kézisótár, kisszótár és iskolai szótár, magyar—román viszont egyelőre annál ritkább könyvesboltjainkban. Ugyanígy nincs a magyarul tanulni szándékozó románok számára készült nyelvkönyvünk. Elkelné ezek mellé a román—magyar és magyar—román útiszótár, nem lenne rossz egy frazeológiai szótár; nincs román ajkú olva-

sónak szánt rövid, pontos kézikönyv a magyar nyelvről, helyesírásról, a magyar személynevekről, azok helyesírásáról, jelentéséről — nemrég a televízió nyilvánossága előtt csodálkozta el magát egy interjúalany a Kinga név hallatán, ő ugyanis illet még nem hallván, a román „chinga“ (= heveder) szóval asszociálta, felháborodva azon, hogy egyesek milyen neveket adnak gyermekeiknek — s a nével-írásoknak is elejét venné egy pontos, kimerítő felsorolás a magyar személynevek írásmódjáról. A Kinga-ügyben *A Hét* azonnal közölte a szükséges tudnivalókat, ám ha az, akinek a közlés szót, nem olvassa — márpedig nem olvassa — *A Hetet*, akkor minden marad a régiben, nekünk pedig nem erre van szükségünk, hanem arra, hogy értékeink árfolyamukon kapcsolódhassanak be az ország anyagi és szellemi vérkeringésébe, mégpedig akkor, amikor a legtöbbet érnek, mikor még újak, megtermékenyítő hatásúak. Ez azonban sokban tőlünk függ. Az más kérdés, hogy a román nyelvű, de romániai magyar vonatkozású munkák megjelentetése nem kizárólag a Kriterion feladata kellene legyen, hanem csatlakozhatnának más, szakosított kiadók is a Kriterionhoz egy-egy ilyen munka megjelentetésében; az utóbbi biztosítaná a szerzőket, a szerkesztőt, a társ pedig a könyv megjelentetésének műszaki feltételeit. Ilyen együttműködés külföldi kiadókkal már van, hátha egyszer egymásra utalt hazai könyvkiadóink is közös nevezőre jutnak, amikor közérdekről, az olvasó érdekeinek hűséges szolgálatáról van szó.

Kovács Nevece

Egy örmény könyv kapcsán

Előrebocsátom, sem nyelvész, sem történész nem vagyok. Csupán könyvbarát. Mindig is kedveltem (különösen a régi) könyveket. Mióta pedig nyugalomba vonultam — több mint húsz éve —, eredeti mesterségemtől (gyógyszerész vagyok) eléggé eltávolodva sok időt fordítottam a patinás kiadványok (főképp a történelmi foglalkozók) föllelésére, megóvására s — természetesen — tanulmányozására is. Így bukkantam rá egy — immár 112 éves — érdekes kötetre.

Szerzője Lukácsy Kristóf, a címe pedig: *Magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*. Kolozsváron jelent meg 1870-ben.

A könyvnek sajátos előtörténete van. A múlt század derekán az európai tudományos világ fokozott érdeklődést kezdett mutatni az Örményországban s általában a Kisázsiaián végzett régészeti ásatások, levéltári dokumentumok, kövekre, falakra vésett föliratok iránt. S nem véletlenül; több ezer éves romok, kódexek, tekercsek bukkantak föl az ismeretlenségből.

Hazai tudományos életünk — érthető módon — ugyancsak fölfigyelt a leletekre, Horvát István történész pedig felhívással is fordult az örmény értelmiségiekhez. „Ki lészen — kérdi — az új hazájáról gondoskodó, közöttünk lakó örmények közül, ki a könnyebb használhatóság végett lefordítja számunkra az örmény írókból a magyar népeket tárgyaló (esetleges) helyeket?”

E felhívásra válaszolt Lukácsy Kristóf erdélyi tudós pap, aki a magyar, latin, német, görög nyelv mellett örményül is beszélt, lévén ez utóbbi az anyanyelve. Lukácsy zsenge ifjú kora óta tanulmányozta az örmény írott emlékeket, s bejelentette, hogy van köztük sok olyan kútfő, amely 2000 éves, és részletesen tudósít *ongor* őseinkről, Skytia-Baktriában élt eleinkről, s ő hajlandó mindezt lefordítva az Akadémia rendelkezésére bocsátani. Jelentkezése nyomán az Akadémia fölkérte a tudóst, hogy mutassa be a szóban forgó dokumentumokat. Ekkor Lukácsy — aki már járatos volt a különböző levéltárakban — ismét áttanulmányozta a bécsi és velencei ún. machitárius örmény kolostori főiskolák kódexeit, valamint más dokumentumokat és 131 db 2000 éves örmény szöveget, s azok magyar átültetését — áldozatos munkája természet — helyezte 1851-ben letétbe az Akadémia történeti osztályán. Horvát István és Fejér György akadémikusok nagy örömmel fogadták az új forrásmunkákat, és Toldy Ferenc, az Akadémia titkára ünnepélyes

jegyzőkönyvi kivonatban mondott köszönetet az értékes anyagért, rámutatva, hogy „ez egy régen érzett hiány pótlását teszi lehetővé”.

Mi lett a letétbe helyezett iratok sorsa?

Nem tudni pontosan. Lehet, hogy megvannak még, de az is föltételezhető, hogy elkallódtak. Meglepő ugyanis, hogy azok a történészek, akik valamit is írtak őstörténetünkről, nem említik ezeket a kútfőket; úgy lehet, nincs is tudomásuk létezésükről. Szerény lehetőségeimhez mérten igyekeztem valamit is megtudni az iratok hollétéről. Teljesen eredménytelenül. Általában elmondható, hogy az őstörténetünkkel foglalkozó munkák nemigen ismerik az örmény forrásokat.

Sovány, de mégis vigasz, hogy Lukácsy könyvében függeléként, igen szép, ékes örmény betűkkel nyomtatva megtalálhatók ezek az iratok. Sajnos, csak örmény nyelven. Minthogy itthon örmény betűk nincsenek, Lukácsy a bécsi machi-tárius kolostori főiskola nyomdájában állíttatta elő ezt a függelékét, s utólag kötötték a könyvéhez.

A könyvben az örmények történetét mutatja be történetírásunk sok-sok dokumentuma alapján. Közben azonban sűrűn ír a türk ongorokról is, akikkel az örmények hol kereskedtek, s tartósan békés viszonyban éltek, hol pedig háborúztak. Lukácsy szerint ez a jó-rossz viszony közel ezer évig tartott, ez idő alatt pedig az ongor nép bőségesen tanult az örményektől, s általában sokat sajátított el a perzsa-örmény civilizáció vívmányaiából. A könyv érdekes következtetésre jut: i. sz. 440 táján — tehát abban az időben, amelyről Priszkosz rétor és a világtörténelem több dokumentuma szól — az ongorokat egy náluk vadabb, erősebb keleti nomád nép elűzte szálláshelyükről, s ők a Volga meg az Urál déli része közti térségbe húzódtak föl, egészen Baskiriáig, ahol találtak, majd egybeolvadtak a dél felé tartó ugorokkal. Lukácsy — a kutatások akkori álláspontjának megfelelően — ily módon magyarázza meg, hogy ugorok és türkök is vagyunk. Ebben a szellemben továbbhaladva Lukácsy 200 olyan szavunkat sorolja föl, amelyek — fejtegetése szerint — örmény, perzsa, szanszkrit eredetűek, és jobbra örmény közvetítéssel kerültek nyelvünkbe még annak idején.

Lukácsy sok kérdéshez nyúlt még. Fölveti például azt, hogy kik is voltak az egykori keleti dokumentumokban sokat emlegetett kusok vagy kusánok, s Chorenai Mózes hajdani örmény hadvezér és tudós történészre (aki éveket élt a kusok-kusánok között) hivatkozva állítja, hogy a kusok, kusánok, hunok — azonosak. Mai szemmel nézve ez annál érdekesebb, minthogy az ismert angol történész és író Robert Graves, valamint a nagy lendülettel és kiterjedt apparátussal dolgozó szovjet régészeti is sok vonatkozásban hasonló következtetésre jut e „titokzatos” néppel kapcsolatban.

Mi lett a könyv sorsa?

Nagyjából az, ami a letétbe helyezett dokumentumoké: feledésbe merült. Még jó, hogy nem vészett el. Említik a jelentősebb lexikonok, megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, Kolozsváron is van belőle néhány példány magánszemélyek tulajdonában, valamint könyvtárakban. Tudományos életünkbe, kutatásainkba, a könyvészeti gyakorlatba azonban a kötet nem került be, nem idézik, nem hivatkoznak rá.

Pedig hát annak idején akadt egy-két számottevő méltatója. Még a megjelenés évében (1870) a jeles tudós, Fraknoi Vilmos húszoldalas tanulmányt írt róla a *Századokban*, s többek közt ilyen megállapításokat tesz: „Lukácsy művét a legfigyelemreméltóbbak közé kell sorolnunk”, „Komoly tanulmányok eredménye áll előtünk”, „Ajánlom a történészek figyelmébe!”

A történészek azonban nem figyeltek fel rá. Hogy miért? Föltettem a kérdést néhány tudósnak. Az egyik egyszerűen híret sem hallotta a könyvnek, mások viszont épp csak tudtak róla, de nem ismerték. Olyannal is találkoztam, aki lekiacsinylóleg nyilatkozott a munkáról, minthogy szerzője nem volt hivatásos történész, és — amellet — túlhaladott álláspontot képviselt.

Nem az én feladatam a könyv tényleges értékét megállapítani, sem a történészek álláspontjának helyességét vitatni. Csupán a magam véleményét mondhatom el: én érdekesnek tartom a könyvet, s úgy vélem, ha megállapításai ma már túlhaladtak is, a benne foglalt sok dokumentum, adat, a gazdag könyvészeti anyag miatt kétségtelenül megérdemli a figyelmes tanulmányozást. Nem ritka dolog a történetírásban, hogy olyan mű, amelyre kora nem figyel föl, a későbbi nemzedékek érdeklődését kiváltja, és ily módon forrásmunkaként hozzájárul bizonyos kérdések tisztázásához

LACZKA JÓZSEF

Véleményem szerint...

Szeretnék egy pert újratárgyalni? Olyant, amelyiknek tárgyalási idejét ki se tűzték, mégis zajlik, csendben, lassan.

Az alperes, de úgy is mondhatnók, vádlott: a belváros.

Felperes: az építő mérnökök egy része. Ügyész? Birák? Nincsenek. Védők annál többen: Kolozsvár-Napoca sok-sok lakosa, aztán művészek, történészek, írók, újságírók.

Ítélet sem hozatott, a végrehajtás ennek ellenére „folyamatba tetetett”, és eszköze a csákány, a bulldózer. Működésük nyomán pedig egyre több ódon hajlék, a régi város érdekes színfoltja omlik össze, és tűnik el végleg.

Jó negyedszázada a városi műemlékvédelmi bizottság elvben kimondotta, hogy a hajdani, falakkal körülvett régi városmagot nem bontják le. Házeit tatarozzák, belsejüket korszerűsítik, s a hozzájuk tapasztott kirakatokat, „ólakat” eltávolítják, az épületállagot eredetiben állítják vissza, és úgy őrzik meg.

Az indok? Noha a régi belváros nem minden épülete műemlék, mégis egy-egy régi utca, házsor, kiskörzet együttesen sajátos történelmi légkört áraszt, jelzi, hogyan építkeztek ősünk, milyen volt az otthonuk századokkal ezelőtt.

Ebben a szellemben sok szép és jó történet. Az Óvár, a Főtér és a környező utcák házainak jelentős részét megtakarították a sok hozzájuk illesztett, oda nem illő sallangtól, és ma a Dózsa György utca, a Bánffy-palota, akárcsak a Bethlenbástya és a Groza utca szebb, mint harminc évvel ezelőtt volt.

De közben megszűnt a műemlékvédelmi bizottság. És ezzel megszűnt az előbb hangoztatott nézet fő védelmezője is. Idő múltán pedig kezdtek lebontani némely házat a központban. Megjegyzem, egyik sem képviselt különösebb építészeti, művészeti, történelmi értéket, nem tűnt el velük egy stílus képviselője. Mégis eltűntetésük nyomán csak megváltozott valami: csorbult a belváros történelmi hangulata, régiségének összképe, s mint ilyen, városunk egyediségét biztosító sajátossága. És minden egyes régi hajlék lebontásával ez a csorbulás csak fokozódik. Ha pedig olyan cementkolosszust emelnek a helyükbe, mint a telefonpalota vagy a Május 1. utcában a műegyetem épülete, a Kogălniceanu utcában a könyvtár, akkor a csorbulásból torzulás lesz; még egy tucat ilyen betontömb, és városunk magja végképp elveszti eredeti színét. Kinek áll ez érdekében?

Ismerem a bontás híveinek érveit. Szerintük csak a művészi értékű vagy történelmi jelentőségű hajlékokat kell megóvni — a többi hideg, sötét, lakhatatlan középkori odú. Semmi szükség rájuk. A bontás sürgetői tehát csak önmagukban, egyenként tekintenek az épületekre, s nem ismerik a házsor fogalmát, nem néznek egységében egy utcát, nem ismerik a történelmi légkör fogalmát, amit a régi házak *együttese* kelt egy kisebb körzetben.

Azzal is érvelnek, hogy Kolozsvár belvárosa nem hasonlítható Krakkó, Weimar vagy Dubrovnik óváraihoz, ahol minden ház nagybecsű műemlék. Továbbá: a történelmi központ víztől a gázig a közművesítés minden elemével ellátott, itt tehát olcsóbban lehetne nagy házakat építeni, mint a város szélén, ahova a villanytól a kanálisig mindent ki kell vezetni. Kár tehát a városmagban földszintes házikókat meghagyni, helyükbe hatalmas palotákat kell építeni.

Van aztán még egy érvük (amit nem vallanak be). Az építész — legyen tervező vagy kivitelező — építeni akar. Újat, szépet, impozánsat — hogy híressé, ismertté, csodálttá váljon (az építmény és alkotója egyaránt)! Ez természetes is. De nem mindegy, hogy hol épül föl az a palota, amellyel alkotója „ki akarja vágni a rezet”. Mert a város peremére kevesen mennek ki, ha ellenben az új építmény a központban van, sok embernek akad meg rajta a szeme.

No, itt van a kutya elásva. Sokan azért vetnek szemet egy régi házorra, hogy a maguk építményét állítsák helyébe.

Megszólalnak aztán az üzletemberek is. Több vállalat régóta tervezi, hogy a Főtér körül építse föl irodaközpontját, üzletházát, bemutató csarnokait, ahogy a Malom utca elején sikerült fölépíteni a divatszalonot és a Dózsa György utcában a nagyáruházat. E célból akár műemléket is szívesen lebontanának. A városháza mérnöki hivatala azonban ez ideig — becsületére legyen mondva — ellenállt az ilyen kérelmezők ostromának.

Ez ügyben előhozakodnék egy érvvel, amelyről a harmincéves vita (per?) során még nem szóltak. Nem is nagyon szólhattak, mert ez az indok — nálunk legalábbis — még fölöttébb új. A fejlettebb államokban azonban már széles körű vita tárgya.

Ahol az épületek nagy többsége modern — acélból, alumíniumból, cementből, üvegből készült —, ott egyre ritkább a régi ház. És minél ritkább valami — ez a dolgok rendje —, annál jobban nő az értéke. Emiatt szerte a világon egyre gondosabban óvják, őrzik, restaurálják, tatarozzák az ódon hajlékokat, függetlenül attól, hogy azok pompás főúri paloták avagy hajdani szegény emberek házikói. Függetlenül — ismétlem —, mert ezek nagyságuktól, stílusuktól, történelmi jelentőségüktől, pénzbeli értéküktől eltekintve amiatt becsesek, mert egy letűnt korszak tanúi. Ma, a *posztindusztriális* korszakban a *preindusztriális* idősként maradt hagyatékaik. És mint ilyenek: *ereklyék*. Akárcsak nagyanyáink faszenes vasalói, régi kávédarálói, rézmosarai, hollóházi tányérai, no meg a cifra jármók, lószerszámok, önkopák, cintányérok, faekék, ócska gőzmozdonyok, fiákerok.

A régi házak abból a világból származnak, amelyben nem építkeztek nagyüzemi módon, nem alkalmaztak gépeket, s ismeretlen volt a mai építőanyagok, -eljárások java része. Az ódon hajlékok, utcák, körzetek *múzeális értékűek*, *ipar-történelmi hagyatéknak tekinthetők*, *építészeti örökségnek*, *urbanisztikai rezervációnak*. Éppúgy, ahogy vannak geológiai, növénytanilag vagy etnográfiai rezervátumok.

A preindusztriális korban a kőművesek, ácsok, kőfaragók, épületasztalosok, kovácsok, szobafestők, ablakosok kézi munkát végeztek, egyszerről szerzőmunkával dolgoztak, s emiatt kénytelen-kelletlen inkább alkalmazkodtak a helyi adottságokhoz; azt a követ, fát, meszet használták föl, ami kezük ügyébe akadt. Ezért az egyes városok, falvak, tájak, népek építési módszerei, eljárásai, stílusa helyi szint nyertek, egyedibbek, jellegzetesebbek voltak, napjainkban viszont a házgyárak, panelek, toronydaruk és kotrógépek korában nagyjából ugyanazok az eszközök, anyagok, eljárások mindenütt. Az eredmény pedig a nagyfokú hasonlóság, a sablonosság és — ne féljünk kimondani — az elszürkülés, elszíntelenedés. Moszkva és Berlin, Párizs és London, Bukarest és Belgrád, Budapest és Bécs új lakónegyedei közt távolról sincs akkora különbség, mint a Kreml és a Westminster, a Notre-Dame és a Brandenburgi kapu, az Országház és a Burg között. Hazai viszonylatban pedig a babadagi mecset és a Szent Mihály-templom, a Peles-kastély és a Fekete-templom, a váradi barokk palota és Vajdahunyad vára sokkal inkább különbözik egymástól, mint a kolozvári Belvedere és az eforiai szállók sora. És a tusnádi, szováta új vendégfogadók, sanatóriumok, klinikák majdnem olyanok, mint a Félixen, Predealon épültek.

Kolozsvár ebben az értelemben sajátos helyzetben van. Hajdani szerencsétlensége napjainkra szerencsésjére fordult. A századforduló táján városunk ipara, kereskedelme nem lendült úgy föl, mint például a Váradé, Aradé, Temesvárá, Vársárhelyé. Emiatt az építkezés is lanyhább volt itt. Ennek köszönhető viszont, hogy belvárosában utcák sora maradt érintetlenül, de főterén is egész házsorok, például a nyugati oldal. Így hát a város magva valóban „történelmi”, s mint ilyen többet mond arról, milyen lehetett valaha a várfalakon belül az élet, mint sok más városé. A *preindusztriális* kézműves építészet olyan *hagyatéka*, *maradéka*, amelyet érdemes megőrizni.

Az utóbbi évek építkezésének köszönhetően a város házainak nagyobb része már modern, az új negyedek messze kiterjednek. Az új lakótelepek, klinikák, diákotthonok, iskolák, üzemek, szállodák ölelésében — tengerében — a régi történelmi városmag hovatovább, egyre becsesebb érdekesség, ritka látvány lesz, amilyen kolozvári sajátosság; még a szerény kunyhók is (a maguk jellegtelenségével is jellegzetesen) utalnak a régi korokra.

Nincs hát velük szemben helye a türelmetlenségnek, a kiradirozás erőszakosságának. Nem kevés baklövést követtek már el ezen a téren a múlt városvezetői; jó volna meg nem ismételné a hibákat. Milyen szép és érdekes látvány volna például az egykori hidkapu bástyája, amely a mai főposta táján a Malomárok előtt állt? S kár volt lebontani a Fellegvár aljában, a gát szélén épült régi malmot is. Sajátos ipari műemléke volt a városnak.

Igyekszem elfogulatlan lenni; tudom például, hogy a mi belvárosunk nem veszi föl a versenyt szépség dolgában Brassó vagy Szeben központjával. Az is igaz, hogy csupán azért, mert régi, nem érdemes minden vályogviskót megőrizni. Mégis — épp az említett szempontok alapján —, amit csak lehet, meg kell kímélni. Minél több utcarészletet, kiskörzetet hagyunk meg, annál eredetibb, érdekesebb lesz kincses városunk.

Eddigélő főleg Kolozsvárról szóltam, de érdemes másfelé is szétnézni. Brassó példájára hivatkoznék mindenképp. A belvárosban már évtizedek óta semmihez se nyúlunk, s újbarokk jellege szinte érintetlen megmaradt. De tilos a bontás az igen-igen csak külvárosi Bolgárszezen is, minthogy a város vezetősége idejében fölismerete: nem műemléknegyed az, mégis sajátos. A mély patak völgybe, a me-redek, sziklás hegyoldalra, egymás hegyére-hátára épített házak és különféle tol-

dalékaik, melléképületeik a szűkös tér jó kihasználásának, a havasalji városépítésnek a példaképei, s együttvéve a város sajátos körzetét alkotják.

Kézdívasárhelyi főtere is szépen megmaradt, s az egykori céhes iparosok sajátos belső udvarai híven tükrözik a város hajdani ipari-kereskedelmi szervezetét, dolgos életét. De mit őriz meg öreg építményeiből Sepsiszentgyörgy, Kovászna, Barót, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós meg a többi székely kisváros? A jelesebb műemlék-épületeiken kívül van-e még egy-két utcájuk, kisebb övezetük, amelyek a régi kézműves építkezés tanúja? Udvarhelyen például, ha már a főtér nem maradt meg régebbi alakjában, akkor legalább a vár környékét kellene úgy-ahogy megóvni.

Ha pedig már a Székelyföldön vagyunk, illő elgondolkozni az itteni üdülőhelyek és fürdővárosokak jellegének megőrzése fölött. Itt mindig is a faépítészet volt az uralkodó. Ennek megfelelően temérdek villa, házikó, nyaraló épült a faragás, vésés, rovás, fűrészelés, ácsolás, esztergálás technikájával, amitől az itteni hajlékok lombfűrészcsés játékokra, csipkés, horgolt kézimunkákra, mesebeli tündérlakokra emlékeztetnek. Kedvesek, otthonosak, játékosak, csinosak. Különösen Előpatak, Málnás, Szováta, Borszék tűnik ki ékes nyaralóival. Napjainkban azonban Kovásznán, Tuszán, Szováton s másfelé hatalmas szállodák, szanatóriumok épülnek, amelyek — szemben az eddigi, a sziklák, fák, völgyek, erdők közt meghúzódó kis bornavillákkal — fehéren, magasan, tömbszerűen emelkednek ki környezetükből. Szükség van ezekre: a mai igényeket, a kellő kényelmet és a korszerű kezelést csakis ilyen építményekben lehet biztosítani.

De mi lesz a régi favillákkal, a játékos szépségű kis üdülőházakkal? Kár volna egyet is lebontani közülük azért, hogy betonfalakat emeljenek a helyükbe. Ne feledjük el, a székely fürdők fejlesztéséért, kiépítéséért népünk legjobb orvosai, tudósai, írói, tanárai, politikusai küzdöttek; mai szépségüket építőmérnökök, ácsok, kőművesek, kovácsok, kőfaragók nemzedékei munkálták ki nagy gonddal és hozzáértéssel. E fürdők épületállaga valódi népi műkincsünk, nemzeti patrimoniumunk, a pusztá látásuk is már fölülülést nyújt; jövőjüket feltétlen biztosítanunk kell.

Ugyanúgy sajátos szint képviselnek az Erdélyi-sziget hegységben a Mócvidék régi kis bányavároskái: Zalatna, Brád, Abrudbánya, Verespatak stb. Ez utóbbi „óvárosa“ például jórészt 200—300 éves barokk és rokokó kis kúriákból áll, vagy néhány nagyobb középkortól, palotából. Valamennyi külön egy-egy épületékszer. Együttvéve pedig pompás összképet adnak régi bányáiparunkról, építészetünkről, de a hajdani bányatanácsosok, mesterek, aranyásók, kincstári hivatalnokok életéről, egy sajátos világ, különleges foglalkozás gazdag múltjáról is.

A bányászi városok, fürdőhelyek, üdülőtelepek (az alföldiek és hegyvidékiek egyaránt) ugyancsak külön figyelmet érdemelnek. Ne felejtjük el, Resica vaskohászata több mint kétszáz éves! A modern gyáripár — nálunk — ezen az ország-részen bontakozott ki leghamarabb, kezdve a szénbányászatától a rizshántolásig. Vajon e kezdetnek milyen tanúi maradtak ránk — épületekben? S emez emlékeket mennyire óvjuk, gondozzuk? Karánsebes, Herkulesfürdő, Stájerlak, Bozovics, Lugos, Temesvár számos régi épülete, utcája, negyede jelzi, hogy ezen a tájon is akad még őriznivaló, s kár nekirontani a régi falaknak, ahogy ezt tették Temesváron a legrégebbi műemlékkel, a Hunyadi-várral.

Ugyanezeket a kérdéseket tehetnénk föl Arad, Bihar, a Szilágyság, Máramaros, Szatmár városaival, fürdőivel, üdülőivel, bányatelepeivel kapcsolatban is...

Ha városatya volnék vagy történész, itt be is fejezném az írást. De mint olyan ember, aki átéltem többféle rendszer- és hatalomváltást, részt vettem a háborúban is, közben pedig azelett s azután történelmi iskolák, irányzatok, törekvések és felfogások tucatjaival ismerkedtem meg, jól tudom, hogy a história egyik-másik tudora a múltat erősen kiszínezve, átértelmezve idézi föl az utókor számára.

Nos, én azért is szeretném, hogy a régi házakból, utcákból, terekből és negyedekből minél több maradjon meg, mert azok maguk beszélnek. Maguk jelzik, mit raktunk, emeltünk valaha ezen a tájon, milyen építőművészetünk, ipari kultúránk, városi civilizációnk volt. Maguk jelzik.

Hogy akinek van szeme, láthassa.

Tolmácsolás, magyarázat nélkül.

Herdey Gyusztáv